

Pázmány Law Working Papers
2011/33

Fekete Balázs: Preambulumok és nyelvfilozófia avagy a preambulumok normativitásáról másként

Pázmány Péter Katolikus Egyetem / Pázmány Péter Catholic University
Budapest

<http://www.plwp.jak.ppke.hu/>

Fekete Balázs: * Preambulumok és nyelvfilozófia avagy a preambulumok normativitásáról másként

„Mindenképpen el kell kerülnünk a túlegyszerűsítés kelepcéjét, melyet igen csábító volna a filozófusok foglalkozási ártalmának tekinteni, ha ez nem maga a foglalkozásuk volna”¹

1. Az alkotmány-preambulumok kutatásáról általában

Az alkotmány-preambulumok kutatása több szempontból is gyümölcsöző terület. Talán a legfontosabb, hogy vizsgálatuk ráirányítja a figyelmet azokra a „jogon kívüli” vagy éppen „jogon túli” kérdésekre, melyek a jog kutatása során természetesen megjelennek, azonban a jogászok nagyon gyakran, kompetenciális vagy egyéb okokból, mégsem foglalkoznak velük. Továbbá az összehasonlító módszer alkalmazásával is értékes következtetésekre juthatunk, és ezek segíthetnek a nem egy esetben szűknek bizonyuló „nemzeti jogi horizont” meghaladásában, illetve kiszélesítésében. A preambulumok kutatása tehát valódi kitekintés a jog formális világából, mely a kutató kíváncsiságát egyszerre vonzza a szűken vett jogi kérdéseken túlmutató problémák irányába, illetve más, külföldi megoldások megismerése és tanulmányozása felé.

Noha igen rövid szövegekkel állunk szemben – az Európai Unió tagállamainak leghosszabb preambuluma, a lengyel sem több kétszáznegyven szónál² – kutatásuk összetettségük és kulturális/történelmi gyökérzetük miatt mégsem könnyű feladat. Több irányból és tudományterület segítségével tehetünk fel releváns kérdéseket, találhatunk fontos válaszokat.³ Ezért nélkülözhetetlen annak meghatározása, hogy milyen irányból és milyen kérdéseket kívánunk megvizsgálni. Pontos definiált elméleti keret és kutatási terv nélkül egy preambulumokkal kapcsolatos munka könnyen elveszhet a problémák komplexitásának útvesztőiben, vagy éppen komolytalanná válhat.

E rövid tanulmány nem kíván semmilyen fundamentális újdonságot megfogalmazni. Célja sokkal inkább két tudásterület – a jogtudomány és nyelvfilozófia⁴ – problémaorientált összekapcsolása bizonyos alapkérdések jobb megvilágítása érdekében. A vizsgálat tárgya a preambulumok normativitásának kérdése, pontosabban az, hogy vajon miért ennyire eltérőek a preambulumok normativitásával kapcsolatos nemzeti gyakorlatok. Vannak ugyanis

* Egyetemi adjunktus, PPKE-JÁK / tudományos segédmunkatárs, MTA-JTI. Köszönettel tartozom Könczöl Miklósnak azért, hogy elolvasta és igen alaposan megkritizálta ezt az írást. Külön köszönöm, hogy egy koncepcionális problémára is felhívta a figyelmemet, és meggyőzően érvelt amellett, hogy maga az alap gondolat vitatható és erősen problémás. Mindezek ellenére úgy vélem, hogy érdemes megjelentetni a szöveget, hiszen egy esetlegesen hibás kiindulópontnak is lehet jelentősége a további, immár a „helyes mederben” zajló kutatások számára. És még akár az is elképzelhető, hogy mégsem teljesen rossz a kiindulópont.

¹ Austin, J. L.: *Tetten ért szavak*. Akadémiai k., Budapest, 1990. 57.

² A lengyel preambulum elemzését lásd: Poplawska, E.: *Az Alkotmány preambuluma: a Lengyel Köztársaság új értékrendjének kifejezője*. In: *Preambulum az alkotmányokban* (szerk. Lamm V.-Majtényi B.-Papp A. L.). Complex, Budapest, 2011. 83–99.

³ A hazai irodalomból lásd pl.: Bragyova A.: *Az új alkotmány egy koncepciója*. KJK – MTA-JTI, Budapest, 1995. 29–30.; Varga Cs.: *A preambulumok problémája és a jogalkotási gyakorlat*. In: *A jog mint logika, rendszer és technika*. Osiris, Budapest, 2000. 142–206. Sulyok M.–Trócsányi L.: *Preambulum*. In: *Az alkotmány kommentárja* (szerk. Jakab A.). Századvég, Budapest, 2009. 83–105. Halász I.–Schweitzer G.: *Szimbólumok és szimbolikus elemek a visegrádi országok alkotmányjaiban*. In: *Prudentia Iuris Gentium Potestate. Ünnepi tanulmányok Lamm Vanda tiszteletére* (szerk. Nótári T.–Török G.). MTA-JTI, Budapest, 2010. 213–220.

⁴ Jog és nyelv kapcsolatáról lásd: Szabó M.: *Szó szerint... A jog és a nyelv interferenciájáról*. In: *Jog és nyelv* (szerk. Szabó M.–Varga Cs.). Budapest, 2000. 1–45.

országok, ahol egyáltalán nem tekintik normatívnak az alkotmány-preambulumot, máshol közvetlenül jogi kötelezettségeket vezetnek le belőle, míg megint máshol pedig ingadozik a bírói gyakorlat. E tanulmány tehát valójában szellemi kalandozás, mely a nyelvfilozófia fogalmi segítségével kíván egy alapvető, az alkotmánybírákat és jogtudósokat mindig is izgalomban tartó problémát megoldani. Azt, hogy volt-e ennek a nem-konvencionális útnak értelme és valódi haszna szerencsére már az olvasók fogják elbírálni, és így a szerző mentesül a sikerültség miatti szorongás nyomásától.

2. Kiinduló tézisek

A preambulumok nyelvfilozófiai elemzéséhez három, jellegében eltérő, de a kutatás szempontjából több ponton is összekapcsolódó tézist kell megfogalmazni. Ezek jelzik a kiindulópontokat, és részletes kibontásuk remélhetőleg már eredménynek minősülő megállapítások megfogalmazását is lehetővé teszi.

(i.) Első tézis: Nyelvünk nem kizárólag állításokból áll, hanem szavainkkal cselekedhetünk is. Ez az elsőre szokatlannak látszó megállapítás – hogy is lehetne a szavak kimondásával cselekedni? – a második világháborút követő nyelvfilozófiai gondolkodás egyik legalapvetőbb felismerése, mely a jogtudomány szempontjából is fontos tanulságokat rejthet magában.⁵ A szavainkkal történő cselekvést a filozófia nyelvén performatív aktusoknak nevezzük, szembeállítva az állításokkal (konstatívumokkal).

(ii.) Második tézis: Az alkotmány-preambulumok számos morális elemet tartalmaznak, melyek nagyon gyakran valamiféle felelősség- vagy kötelezettségvállalással állnak kapcsolatban. Természetesen e morális preambulum elemek sokféle megfogalmazást kaphatnak, és több eltérő „dologra” is vonatkozhatnak. De a megfogalmazás és a pontos tartalom sokszínűsége alatt rejlő „magjuk”, a vállalás, minden esetben ugyanazt a nyelvi mintát követi.

(iii.) Harmadik tézis: Közhelyszerű, de tény; a preambulumok normativitása vitatott, azaz arra a kérdésre, hogy vajon kötelezőek-e és levezethetőek-e belőlük konkrét jogi kötelezettségek, nem adhatunk egyszerű és általános választ. A nemzeti jogi megoldások eltérőek, vannak országok, ahol a legtermészetesebb igennel felelnek erre a kérdésre, máshol pedig magától értetődően utasítják el. Ez a divergencia mindenképpen figyelemfelkeltő, jelzi, hogy érdemes ezzel a kérdéssel részletesebben is foglalkozni.

Az előbbi tézisek, noha eltérő tudományterületekhez kapcsolódnak és így a mögöttük álló gondolkodási minta is jelentősen különbözik – az első nyelvfilozófiai, a második alapvetően összehasonlító jogi, míg a harmadik jogelméleti természetű –, mégis több ponton kapcsolódnak egymáshoz. Az első, nyelvfilozófiai, és a második, összehasonlító jogi, tézist összekapcsolja az az egyszerű tény, hogy e morális megnyilatkozások valójában performatívumok.⁶ Rögtön sikerült tehát kapcsolatot teremtenünk egy alkotmányjogi és egy nyelvfilozófiai probléma között.

E két tézis kapcsolata, azaz a performatívumok léte a preambulumokban, a harmadik tézis felé vezet minket. Ha ugyanis a preambulumok normativitása problémás, akkor nem lehetséges-e, hogy ez a probléma valójában a performatívumok általános természetéből fakad. Mint ezt Austin részletesen kimutatta, egyáltalán nem egyértelmű, hogy egy performatívum

⁵ Vö. pl. Olivecrona, C.: A jogi nyelv és a valóság. In: *Jog és nyelv. i. m.* 170–176.

⁶ Triviális kérdés, de mégis fel kell tenni, ugyanis ez lehet jelen tanulmány egyik leglátványosabb pontja. Vajon tényleg lehetnek-e performatív aktusok az alkotmányokban? A beszédaktus elmélet ugyanis kifejezetten az elhangzó, a kommunikáció során megnyilvánuló személynélküli megnyilatkozásokról szól, jelen esetben pedig leírt szövegekről van szó. Véleményem szerint ezt a problémát könnyen át lehet hidalni azzal, ha elfogadjuk, hogy a preambulumok valójában az alkotmányozó – vagy még tágabban: a politikai közösség – ünnepélyes megnyilatkozásai, melyek pusztán annyiban különböznek egy valódi performatív aktustól, hogy nem egy személy, hanem egy közösség „mondja ki”, azaz rögzíti egy különleges státuszú, ünnepélyes dokumentumban.

létre is jön, számos nehézség is megjelenhet, mely annak megvalósulását gátolja. Nem elképzelhető-e, hogy egyéb dogmatikai, doktrinális okok mellett a performatívumok általános természetének is köze van a preambulumokba foglalt rendelkezések normativitásának bizonytalanságaihoz?

3. Lokúció és illokúció és a performatívumok elmélete

A fenti kérdés megválaszolásának első lépése a performatívumok bemutatása, azaz az első tézis részletesebb kifejtése. Természetesen itt nem lehet szó egy filozófiatörténeti mélységű elemzésről – a szerző korlátozott ismeretei miatt és terjedelmi okokból sem –, hanem a főbb, a jogászok számára is lényeges jellemzők felvázolására lehet csak törekedni.⁷

J. L. Austin munkásságát megelőzően, mint erre ő maga is rámutat, a nyelvet a filozófia alapvetően állítások összességéként kezelte, noha tudatában volt annak, hogy számos megnyilatkozás nem illeszthető ebbe a keretbe.⁸ Ezt a problémát próbálta meg feloldani Austin, az oxfordi egyetem filozófiaprofesszora, és kutatásai a korábbi felfogást minőségileg is meghaladó beszédaktus-elmélet (*speech act theory*) kidolgozásához vezettek. Austin elmélete nem csak filozófus körökön belül gyakorolt paradigmaváltáshoz hasonlítható hatást, hanem más társadalomtudományok fejlődését is befolyásolta. A legkülönbözőbb módokon hatott többek között például Jürgen Habermas vagy Pierre Bourdieu gondolkodására is.⁹

Austin kiinduló tétele nagyon egyszerű: amellet, hogy a világról igaznak vagy hamisnak bizonyuló állításokat teszünk, szavainkkal cselekedhetünk is. Az olyan megnyilatkozásokat, melyek cselekvések, performatív vagy beszédaktusoknak nevezzük.¹⁰ A performatívumok legfontosabb tulajdonsága, hogy nem lehet őket az igaz – hamis dimenzióban értelmezni, hanem esetükben azt a kérdést kell feltennünk, hogy vajon sikerültek-e, megvalósultak-e vagy nem. Az előbbi megállapítást könnyű a „Ma február 4-e van.” és a „Megígérem!” kijelentések különbségével illusztrálni. Míg az első esetben empirikus alapon nyilvánvalóan, egy naptár segítségével, eldönthetjük, hogy igaz-e ez az állítás, a második esetében a bizonyítás kérdését nem lehet értelmesen feltenni. Itt ugyanis az válik a fő problémává – és ez nem értelmezhető a igaz/hamis logikai dimenziójában –, hogy vajon az ígéret, mely lehet, hogy egy előadás megtartására vagy egy munka elvégzésére szól, teljesült-e vagy éppen beváltatlan maradt.

A nyelvi megnyilatkozás tehát közvetlenül cselekvést is megvalósíthat, és így hatást gyakorolhat a minket körülvevő viszonyokra. A nyelv e pragmatikai dimenziójának kutatását állította előtérbe Austin és követőinek munkássága, és ezzel új perspektívákat kínált a nyelvi megnyilatkozások vizsgálatának. Austin, egyedi munkamódszerével, mely a korábbi állításainak szétbontására és újrapozicionálására épül, és éppen ezért semmiképpen sem tekinthető szokványosnak, kiindulópontjának, azaz az állítások (konstatívumok) és a performatívumok kettőségének meghaladására törekedett. Könyvének konklúziója szerint nincs is markáns és minőségbeli különbség az előbbi két csoport között, hanem valójában a nyelvi megnyilatkozások lokúciós jelentését és illokúciós erejét kell megkülönböztetni.¹¹

A lokúciós jelentés alatt egy megnyilatkozásnak az igaz – hamis dimenzióban elfoglalt pozícióját értjük, mivel a megnyilatkozások általában mindig rendelkeznek valamilyen „jelentéssel”. E „jelentés” igazságát vagy hamisságát különböző módszerekkel vizsgálhatjuk, és arra vonatkozó megállapításokat tehetünk. Az illokúciós erő ezzel ellentétben arra utal,

⁷ Áttekintést lásd: Green, M.: *Speech Acts. The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2009 edition) (ed. E. N. Zalta). <http://plato.stanford.edu/entries/speech-acts/>

⁸ Austin: *i. m.* 29–31.

⁹ Vö.: Pléh Cs.: A szaván fogott szó. In: Austin: *i. m.* 7–24.

¹⁰ Austin: *i. m.* 31–34.

¹¹ *Uo.* 113–119.

hogy egy adott megnyilatkozás milyen mértékben képes bizonyos konvencionális, azaz különféle hallgatolagos megállapodásokon alapuló, a köztudatban élő hatások vagy következmények kiváltására. Ettől az erőtől függ, hogy az adott performatív aktus sikerül-e vagy nem, és ennek természetesen több feltétele is van. Ezek közül kifejezetten fontos a „felfogás” biztosítása, mely azt jelenti, hogy az adott megnyilatkozás jelentését, azaz lokúcióját képesek megérteni. Lokúció és illokúció tehát semmi esetre sem választható olyan mereven szét Austin szemében, mint erre például a tény és az érték szétválasztásával a neokantiánus filozófia egyes szerzői törekedtek.

Végző soron megállapíthatjuk, érvel Austin, hogy sem tiszta állítások, sem tiszta performatívumok nem léteznek, hanem pusztán olyan beszédaktusok, melyek eltérő lokúciós jelentéssel és illokúciós erővel rendelkeznek. E szemszögből performatívumnak olyan megnyilatkozásokat tarthatunk, melyek lokúciós jelentésük mellett jelentős illokúciós, azaz konvencionális hatások kiváltására alkalmas erővel rendelkeznek.¹² Austin szerint megközelítőleg „10 harmadik hatványának megfelelő számú”¹³ performatív ige létezik, melyeket öt nagyobb csoportba lehet sorolni az illokúciós erő alapján. E csoportok az ítélezők, a végrehajtók, az elkötelezők, a viselkedők és a bemutatók.¹⁴

Az előbbi, túlzottan is rövid, rezümészerű összefoglalás méltatlan Austin megállapításainak jelentőségéhez. Egyetlen erénye lehet csupán, arra mutat rá, hogy ez az elmélet, annak ellenére, hogy tiszta nyelvfilozófia, nagymértékben alkalmas a jog jelenségének vizsgálatára,¹⁵ mivel maga a jog is nyelvi megnyilatkozás, és egyik fő funkciója különféle konvencionális hatások kiváltásán keresztül a valóság befolyásolása. Ez természetesen általános jogelméleti szempontból is kiaknázható, de erre ez a rövid tanulmány még kísérletet sem tehet. Kizárólag egy specifikus alkotmányjogi probléma kapcsán alkalmazza ezt az elméletet, ezzel is illusztrálva annak inspiráló felhasználhatóságát.

4. Kötelezettségvállaló performatívumok az alkotmány-preambulumban

Az Európai Unió tagállamai közül tizennégy állam alkotmánya rendelkezik hosszabb vagy rövidebb preambulummal. Az általánosság igen magas szintjén, a teljességre nem törekedve, valamint figyelembe véve minden csoportosítási kísérlet természetesen le- vagy túlegyszerűsítő voltát, e preambulumban két nagy csoportba sorolhatjuk. Egyrészt megállapíthatjuk, hogy vannak olyan alkotmányok melyek preambuluma rövidebb, kevesebb tartalmi elemmel rendelkezik és megfogalmazása sem túlzottan ünnepélyes. Ilyen, szimbolikus preambulummal rendelkezik Írország, Franciaország, Görögország, Németország és Olaszország. További csoportot képeznek a jelentősen hosszabb, tartalmilag gazdagabb és gyakran igen patetikus szókészlettel élő preambulumban. A portugál, a spanyol és az Európai Unió volt szocialista tagállamainak (Bulgária, Csehország, Észtország, Lengyelország, Litvánia, Szlovákia és Szlovénia) preambuluma tartoznak e második csoportba. Az előbbi csoportosítás, újabb szempontokat, például a történelmi elemek szerepét felhasználva tovább bontható és finomítható.¹⁶

¹² *Uo.* 144–145.

¹³ *Uo.* 145.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ Igen érdekes, hogy Austin művének egyik fontos intertextuális referenciapontja a jogi terminológia. Gyakran hoz példákat a jog világából, elemzésében hivatkozik jogi jelenségekre, és egy lábjegyzetben kifejezetten köszönetet mond H. L. A. Hartnak egy megjegyzéséért. A jogi vonatkozások e nyelvfilozófiai műben figyelemreméltóak, és ezt mindenképpen érdemes (lenne) tovább elemezni. Lásd pl.: *Uo.* 34. 9. l.; 50–51.; 53.; 59.; 61.

¹⁶ Lásd pl. Fekete B.: Történelmi elemek az EU tagállamok alkotmány-preambulumaiban. In: *Preambulum az alkotmányokban. i. m.* 33–45.

Jelen esetben, a preambulumban található morális természetű elemek vizsgálata során azonban erre már nem lesz szükség, ugyanis a preambulumban – kevés kivételtől eltekintve – általában találhatunk ilyen elemeket, és így szükségtelen, vagy talán inkább felesleges szószálhasogatásra vezetne e további csoportosítás.

Ha preambulumokat nem is, de bennük található morális jellegű megnyilatkozásokat már lehet, sőt érdemes is osztályozni. Ez az osztályozás természetesen teljesen önkényes, és bizonyosan nem is fedi le pontosan a preambulumban található összes megnyilatkozást; azonban mégis nélkülözhetetlen, mert megkönnyíti e rendkívül heterogén anyag kezelését és rendszerezését. Ugródeszkeként szolgál a következő csoportosítás a jelenség megértéséhez, de nem egyszerre s mindenkorra lezárt és végleges.

A következő csoportosítást lehet javasolni a morális elemek áttekintéséhez. A preambulumban található morális megnyilatkozások többek között

- (i.) értékelkötelezettséget deklarálhatnak (pl. Bulgária, Csehország);
- (ii.) kötelezettségek elismerését hangsúlyozhatják (pl. Bulgária, Csehország, Írország, Lengyelország);
- (iii.) bizonyos értékek megőrzését vagy védelmezését írják elő (pl. Csehország, Észtország, Portugália, Litvánia);
- (iv.) valamivel kapcsolatban hálát fejeznek ki (pl. Írország, Lengyelország, Szlovákia);
- (v.) valamire irányuló akaratot fogalmaznak meg (pl. Észtország, Lengyelország, Németország, Spanyolország).

Érdemes az előbbi csoportokat egy-egy példán keresztül alaposabban is megvizsgálni.

Ad (i). Az államiság „jó hagyományainak” értékét és az ahhoz való hűséget hangsúlyozza a Cseh Köztársaság alkotmányának preambuluma: „hűen a Cseh Korona Országai ősi államiság és a csehszlovák államiság valamennyi jó hagyományához [...]”¹⁷ deklarálja a preambulum. Bármit is jelentsenek pontosan ezek a „jó hagyományok”, egy dolgot pontosan megállapíthatunk. Az előbbi egy elsődleges performatívum,¹⁸ ami kifejezi azt, hogy a Cseh Köztársaság kötelezettséget vállal arra, hogy hű marad ezekhez az értékekhez. Tehát az alkotmányozó ezt kijelentve cselekszik, azaz kötelezettséget vállal a hagyományok tiszteletbentartására.

A nyelvi játékok szintjén az is megállapítható, hogy az előbbi megnyilatkozást könnyedén átalakíthatjuk explicit, azaz „tipikus”, performatívummá egy elkötelező ige segítségével és az ezennel¹⁹ kifejezés használatával. „Ezennel megígérjük (vagy megfogadjuk, vagy kötelezettséget vállalunk arra, stb.), hogy hűek leszünk a Cseh Korona Országai ősi államiság és a csehszlovák államiság jó hagyományaihoz.” – hangzik az előbbiekből képzett explicit performatívum, mely a performatívumokkal szemben támasztott minden követelménynek megfelel.

Ad (ii.) Különleges kötelezettségvállalást tartalmaz az ír preambulum. E preambulum egyik szakasza a következőképpen rendelkezik: „alázatosan elismerve kötelezettségeinket a mi Urunk, Jézus Krisztus felé [...]”²⁰ Az szintén nyilvánvaló, hogy itt is egy elkötelező beszédaktussal van dolgunk, mely explicit performatívummá alakítása nem nehéz feladat: „Ezennel alázatosan elismerjük kötelezettségeinket a mi Urunk, Jézus Krisztus felé.” Az érdekessége ennek, hogy a szavak szintjén nagyon erős kötelezettségvállalást tartalmaz, mely azonban az érzékelhető valóságon túlra irányul. Ezzel a preambulum metafizikai perspektívával egészíti ki az alkotmány eredeti – jogi, politikai, gazdasági és kulturális –

¹⁷ *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban* (szerk. Trócsányi L.-Badó A.). KJK-Kerszöv, Budapest, 2005. 219.

¹⁸ Elsődleges performatívumnak Austin a performatívumok olyan formáit nevezi, melyek nem a „hagyományos” formában („én x, hogy”) jelennek meg, de azokra visszavezethetők. Vö. Austin: *i. m.* 81–82.

¹⁹ Vö.: *uo.* 73.

²⁰ *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. i. m.* 489.

dimenzióit. Ennek magyarázatát nyilvánvalóan Írország történelmében és a katolikus hagyományok jelentőségében találhatjuk meg.

Ad (iii.) Az értékek védelmezését és megőrzését előíró morális megnyilatkozások jó példája a portugál preambulum egyik tagmondata: „Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés megerősíti a portugál nép elhatározását, hogy védelmezze nemzeti függetlenségét, garantálja az alapvető állampolgári jogokat [...].²¹” Itt egy ún. szándékbejelentésről van szó, melyet az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tesz, mivel a portugál nép által kiemelkedő jelentőségűnek tekintett értékeket – nemzeti függetlenség, állampolgári jogok – őrizni és védelmezni kívánja. Ez tehát egy olyan kötelezettségvállalás, mely összhangban áll a hatalom végső forrását jelentő nép értékrendjével és annak akaratával. A performatív jelleg egyértelmű, a személytelen „megerősíti” igét könnyedén cselekvő, többes szám első személyű igévé, és így a teljes megnyilatkozást explicit performatív aktussá alakíthatjuk.

Ad (iv.) További fontos, a preambulumok egy részében megjelenő morális elem a hála kifejezése. A lengyel perambulum például a következőképpen fogalmaz: „hálás szívvel őseinknek, munkájukért, a függetlenség eléréséért nagy áldozatokkal folytatott küzdelmükért.²²” A hála a kötelezettségvállalás fontos eleme, hiszen aki valakinek valamiért hálás, az valószínűleg lekötelezve is érzi magát a másikkal. Jelen esetben e hálából fakadó morális kötelezettségek alapvetően az ősökre és a történelmi múltra irányulnak, és így a preambulum és ezen keresztül az egész alkotmány történelmi dimenzióit erősítik meg. Amennyiben a mondatot kiegészítjük például a megfogad ige többes szám első személyű alakjával és a létige jövő idejű alakjával – „megfogadjuk, hogy hálás szívvel leszünk [...]” – rögtön egy explicit performatívumot kaphatunk, mely kifejezetten jelzi a megnyilatkozásban egyébként is benne foglalt kötelezettségvállalást.

Ad (v.) Utolsóként érdemes megvizsgálni a morális elemeknek azokat a típusait, melyek akaratot, pontosabban egy meghatározott tárgyra irányuló akaratot fogalmazzak meg. Ez azért is különösen érdekes lehet, mert az államelméleti és alkotmányelméleti gondolkodás gyakran – és nagyon gyakran evidenciaként – használja a közakarat, a jogalkotó akarata, vagy állami akarat fogalmát. Az észtt preambulum igen plasztikusan fogalmaz meg egy ilyen akaratnyilvánítást: „Rendíthetetlen hittel és tántoríthatatlan akarattal az államiság megőrzése és fejlesztése iránt [...].²³” E megnyilatkozás kiváló példája annak a jelenségnek, amit Austin úgy ír le, hogy „a performatívum performatívum marad a kulcsfontosságú (operatív) szavak nélkül is”,²⁴ ugyanis első pillantásra látszik, hogy e mondatban nincs egyetlen performatív ige sem.

Azonban az is nyilvánvaló – figyelembe véve a szöveggörnyezetet, azaz azt, hogy ez egy preambulum, mégpedig egy olyan állam preambuluma, mely önállóságát *de facto*, majd *de jure* is elveszítette a második világháborút követően, és csak a vasfüggöny leomlása után nyerte vissza –, hogy itt ragaszkodásról és azzal összefüggő kötelezettségvállalásról van szó. Amennyiben kiegészítjük azzal, hogy „ragaszkodunk” és ennek megfelelő alakba tesszük a „megőrzést” és „fejlesztést” (megőrzéséhez és fejlesztéséhez), rögtön egy explicit beszédaktussal találjuk magunkat szemben.

Az előbbiek abba az irányba mutatnak, hogy a preambulumokban – természetesen sok, más elem mellett – található morális elemek valójában – a tartalmuk heterogenitása ellenére – jelentős illokúciós erővel rendelkező kötelezettségvállaló performatívumok, és így nyelvi szerkezetük általánosítva is megragadható. Természetesen a preambulumok összes többi eleme is rendelkezhet illokúciós erővel, Austin elmélete ezt egyáltalán nem zárja ki, de ezek

²¹ Uo. 817.

²² Uo. 523.

²³ Uo. 321.

²⁴ Austin: *i. m.* 74.

közül mindenképpen kiemelkednek a gyakran elsődleges performatívum formájában megfogalmazott morális, kötelezettségvállalásra irányuló elemek.

5. Jogirodalmi álláspontok az alkotmány-preambulumok normativitásáról

A preambulumok normativitása az alkotmányjog egyik, a gyakorlat számára sem elhanyagolható jelentőségű témája. A magyar jogtudományban is történtek kísérletek a probléma áttekintésére, e tanulmány kettőt szeretne ezek közül röviden bemutatni.

Varga Csaba, a hatvanas évek végén folytatott, átfogó preambulum-kutatásainak eredményei, melyekben a szerző külön részeket szentel az alkotmány-preambulumok problémájának, nem zárják ki eleve a preambulumok normativitását. Véleménye szerint a preambulumok átmenetet jelentenek a jogi és a nem-jogi szférája között, mely abban ragadható meg, hogy a jogalkotó a preambulumokban olyan általános tételeket deklarál, melyeket nehéz lenne konkrét jogszabályként megfogalmazni, azonban értékelő vagy egyéb funkciója miatt mégis szükség van rá egy alkotmányban.²⁵ Végső soron, érvel Varga, a preambulum normativitása és annak gyakorlati megvalósulása a tartalmi előfeltételektől, és a preambulum elemeinek jellegétől és természetétől függ.²⁶ Ez a meglátás, mely a preambulum normativitását különféle feltételekhez kapcsolja az általánosság magas szintjén, helyállónak tűnik, és sajnálatos, hogy egy francia közjogi esettanulmányon túl, mely specifikusan az 1946-os és 1958-as preambulummal kapcsolatos érveket és ellenérveket elemzi,²⁷ a szerző nem foglalkozik további konkrét kérdésekkel a franciához hasonló mélységben.

Alkotmányjogi irodalmunk egyik legfrissebb átfogó munkája, a 2009-ben megjelent Kommentár, a hatályos preambulum elemzése kapcsán szintén érinti a normativitás kérdését. Az e részt jegyző szerzőpáros – Sulyok Márton és Trócsányi László – a preambulum általános dogmatikai kérdései közé ágyazva elemzik a normativitás problémáját. Véleményük szerint alapvetően három álláspontot lehet a preambulum jogi jelentősége kapcsán elkülöníteni. Elsőként meg lehet azt felvetést fogalmazni, hogy a preambulumnak nincs jogi jelentőség, az pusztán „retorikai dísz”; másodsorban az is elképzelhető, hogy a preambulumból közvetlenül levezethetők jogi kötelezettségek; harmadrészt pedig köztes megoldásként a preambulumot akár értelmezési segédletnek is tekinthetjük.²⁸

A szerzők nem csak bemutatják az előbbi lehetőségeket, hanem határozottan állást is foglalnak a harmadik megoldás mellett. Véleményük szerint – egyfajta kompromisszumként a két radikális álláspont között – a preambulum „nem önálló normatív rendelkezésként, de kötelezően alkalmazandó jogértelmezési segédletként alkalmazandó.”²⁹ Ezt az álláspontot az első és a második felfogás kritikájával is megerősítik, az első megközelítést – azaz a jogi jelentőség hiányát – szerintük kizárja az a tény, hogy a preambulumot a jogalkotó a jogi szöveg elé illesztette, a másodikat – a konkrét kötelezettségek levezetését – pedig az cáfolja, hogy a jogalkotó nem „illesztette be magába a normaszövegbe a preambulumot, hanem (szerkezetileg) a norma előtt helyezte el”.³⁰ Ebből következően kevesebb jogi értéke kell, hogy legyen, érvelnek a szerzők.

Ez az értelmezés, noha a saját fogalomrendszerében alapvetően plauzibilis, – úgy vélem – több problémát is magában rejt, és ezek mutatnak rá a nyelvfilozófiai (és az ezzel szorosan összekapcsolódó jogelméleti) megalapozottság relevanciájára. Eltekintve a kötelező alkalmazandó értelmezési segédlet tézisének megfogalmazásbeli hiányosságaitól (az

²⁵ Varga: *i. m.* 198–199.

²⁶ *Uo.* 190.

²⁷ *Uo.* 166–171.

²⁸ Sulyok–Trócsányi: *i. m.* 90–91.

²⁹ *Uo.* 91

³⁰ *Uo.*

alkalmazandó kifejezés kétszeri előfordulása nem csak egyszerű szóismétlés, hanem az érthetőséget is megnehezíti), az érvelésben következetlen fogalomhasználatot és logikai hibákat is találhatunk.

A két radikális álláspont tagadásának problémája, hogy logikailag nem kellőképpen megalapozott. Mindkettőt ugyanazzal a ténnyel igyekeznek cáfolni, azzal, hogy hol a preambulum „fizikai” helye az alkotmányszövegben: a konkrét normaszöveg előtt. Nem nehéz belátni, hogy ugyanabból a tényből nem lehet két, egymást kizáró állítást – a. van jogi jelentősége, mert a szöveg előtt áll / b. nincs jogi jelentősége, mert a szöveg előtt áll – levezetni. A szerzők érvelési stratégiáját követve abból, hogy a preambulum megelőzi az alkotmány rendelkezéseit annak kellene következnie, hogy vagy van, vagy nincs „jogi jelentősége.”

Ezt a problémát maguk is érzik, amikor kompromisszumként „kötelezően alkalmazandó jogértelmezési segédletként” jelölik meg a preambulum szerepét. Itt egy probléma merülhet fel, vajon miért lehet „kötelezően alkalmazandó” ha „jogi értéke kevesebb”, mint a normaszövegnek? Ha a preambulum „jogi értéke kevesebb”, akkor miért kötelez bárkit, például pont az alkotmánybírákat? Az alapvető probléma, ami e bizonytalanság mögött rejlik az az, hogy a szerzők nem tisztázták pontosan azt a jogelméleti fogalom- és koordinátarendszert, melyre érvelésük épül. A normativitás jelenségének megragadására szinonimaként használják a „jogi jelentőség”, a „konkrét jogi kötelezettségek levezethetősége”, a „jogi értéke van” és a „kötelezően alkalmazandó” kifejezéseket. E fogalmak – noha fontos jelentésrétegekkel bírnak – nem rendelkeznek olyan jogelméleti magyarázóerővel és koherenciával, mely lehetővé tenné a normativitás problémájának megválaszolását, tovább össze is zavarhatják a dogmatikai kérdésekben járatlan olvasót.

Az előbbi elemzés belső ellentmondásai jelzik, hogy célszerűbb a kérdést elméletileg jobban megalapozott fogalomrendszerben tárgyalni, mert ez jelentősen segíthet a problémahorizont és az alkalmazott fogalmak behatárolásában. Itt kaphat fontos szerepet a beszédaktus elmélet, melytől bizonyos jogelméleti fogalmak, mint például a kötelezettség vagy a normativitás, nem is állnak olyan távol.

6. A preambulum normativitása és a beszédaktusok lehetséges összefüggései

A normativitás és a beszédaktus elmélet összefüggéseinek vizsgálata nyilvánvalóan sokkal elmélyültebb elemzést igényel, e rövid tanulmány csak a vélt fontosabb pontokra mutathat rá. A beszédaktusok szempontjából a normativitás problémája az illokúciós erő felől ragadható meg. Mi lehet annak az oka, hogy Franciaország alkotmánybírái úgy érzik, hogy az alkotmány preambulumban található kötelezettségvállalás a Deklaráció, a 1946-os alkotmány preambulumának és a 2004-es Környezeti Karta figyelembevételére feljogosítja őket arra, hogy alkotmányossági kérdésekben a Deklarációban foglalt alapjogok alapján minősítsenek alkotmányellenesnek jogszabályokat?³¹ Pedig az egyértelműen nem része az alkotmánynak. Mi lehet annak az oka, hogy a magyar alkotmánybírák, francia kollégáikkal ellentétben, igen tartózkodóak a preambulum alkalmazása kapcsán, noha abban is találhatunk elkötelező beszédaktust („elősegítése érdekében”)?³²

Az első pont, amit előre kell bocsátani, hogy a preambulumban található, beszédaktusokra épülő megnyilatkozások két szempontból mindenképpen különböznek a többi jogi szabálytól. Megfogalmazásuk a jogszabályok általános megfogalmazásánál is absztraktabb, és nem a hagyományos – hipotézis, diszpozíció, szankció – mintát követik, hanem alapvetően deklaratív jellegűek. De, ettől még jogi szabályok, a jogalkotó e mögött is

³¹ Vö.: Granger, M.–P.: A Francia Alkotmány Preambuluma(i): tartalom, státus, alkalmazkodás és módosítás. In: *Preambulum az alkotmányokban. i. m.* 59–82.

³² Vö.: Vörös I.: Preambulumot az Alkotmányhoz – de melyet? In: *Preambulum az alkotmányokban. i. m.* 21–25.

ott áll teljes tekintélyével és intézményrendszerével. Ez a különbség minden bizonnyal abból következik, hogy a preambulum fő funkciója nem a társadalmi viszonyok rendezése, hanem deklaratív és informáló funkcióval rendelkezik.³³

A normativitás kérdése ennek ellenére értelmesen feltehető, hiszen az alkotmány értelmezőit, legyenek „hagyományos” vagy alkotmánybírák, vagy a politikai közösséget képviselő politikusok, viszont a preambulum is befolyásolhatja határozataik és döntéseik meghozatalában. Az állampolgárok összességével összehasonlítva tehát a normativitás alanyi köre jóval szűkebb, de ettől a probléma még fennmarad.

Az illokúciós erőt – azaz azt, hogy miért sikeres az alkotmányozó preambulumban kifejezett kötelezettségvállalása, és így miért érzik kötelezőnek azt az alkotmány értelmezői – általános filozófiai szempontból és specifikusan jogi nézőpontból is magyarázhatjuk.

Az illokúciós erő általános magyarázatra nyelvfilozófusok hét komponenst határoztak meg. E hét elem minden illokúciós megnyilatkozásnál jelen van és az egyes megnyilatkozások ereje alapvetően ezek különleges konstellációjától függ. Az első három ezek közül az ún. „illokúciós ponttal” függ össze. „Ilokúciós” pont alatt minden illokúciós megnyilatkozás jellemző célját értjük, azaz azt, hogy mit kíván elérni az adott megnyilatkozás.³⁴ Két illokúciós megnyilatkozás irányulhat ugyanarra az elérendő célra, azonban a cél azonossága ellenére is eltérhetnek erősségükben egymástól, hiszen mindig vannak erősebb és gyengébb megnyilatkozások.³⁵ Továbbá gyakran bizonyos különleges eljárási módok is szükségesek egy „illokúciós pont” eléréséhez, például ahhoz, hogy valamit tanúsítsunk, tanúként jelen is kell lennünk valahol.³⁶ További feltétel, hogy egyes illokúciók csak meghatározott keretek között lehetnek értelmesek, például nem kérhetünk értelmesen valamiért bocsánatot, ami tőlünk teljesen független.³⁷ Az előbbieket mellett további előzetes, gyakran társadalmi természetű feltételeket is teljesíteni kell az adott beszédaktus megvalósulásához.³⁸ Az utolsó két feltétel a megnyilatkozó pszichológiai állapotához kapcsolódik, ugyanis a sikeres illokúcióhoz bizonyos őszinteségi feltételeket is ki kell elégtetni, azaz a szubjektumnak és a megnyilatkozásnak összhangban kell állnia egymással,³⁹ továbbá az őszinteségi feltételekben megnyilvánuló pszichológiai mozzanat ereje is különbözhet.⁴⁰ Az illokúciós erő, mely a normativitás létrejövetelében kulcsszerepet játszik, tehát alapvetően a céllal, a megnyilatkozással szemben támasztott külső elvárásokkal és feltételekkel, valamint a megnyilatkozó szándékaival, leginkább őszinteségével áll kapcsolatban.

Az illokúciós erő nyelvfilozófiai feltételei között találhatunk olyanokat, melyeket a preambulumban található performatívumokkal is összekapcsolhatunk és így a „jogi illokúció” jelenségéről is képet kaphatunk. A negyedik elemmel, a specifikus keret kérdésével, függ össze az, hogy vajon egy adott, nagyon általánosan és patetikusan megfogalmazott preambulumbeli beszédaktust lehet-e egyáltalán a jog specifikus fogalmi keretei között értelmezni. Azaz, ha csak távolról is, de vajon az adott megnyilatkozás összekapcsolható-e a jogrendszerben általánosan meghatározott jogi kötelezettségekkel. A hálát kifejező performatívumokat például bizonyára nehezebb „jogiasítani”, mint az államiság megőrzésére irányuló akaratból konkrét jogi következtetéseket, és ezen keresztül jogi kötelezettségeket levezetni. A preambulumbeli performatívumok illokúciós ereje tehát nyilvánvalóan függ attól, hogy azok mennyire illeszthetők be a jogrendszer általános nyelvi és logikai keretei közé.

³³ Vö.: Varga Cs: *i. m.* 188.

³⁴ Green: *i. m.* 2.3.1.

³⁵ *Uo.* 2.3.2.

³⁶ *Uo.* 2.3.3.

³⁷ *Uo.* 2.3.4.

³⁸ *Uo.* 2.3.5.

³⁹ *Uo.* 2.3.6.

⁴⁰ *Uo.* 2.3.7.

Valószínűleg az alkotmányozó olyan performatív megnyilatkozásait fogják a jogalkalmazók normatívnak tekinteni – azaz azok a performatívumok „sikerülhetnek” nagy eséllyel – melyek absztraktságuk, valamint deklaratív és informatív funkciójuk ellenére könnyebben összekapcsolhatók a jogrendszer általános kereteivel.

Továbbá, a preambulumban található performatívumok sikeressége függhet egy adott történelmi helyzettől is, melyben nem nehéz felfedezni az ötödik komponenst, mely a további, gyakran társadalmi megvalósulási feltételekre utal. Könnyen elképzelhetőek azok a történelmi szituációk, amikor a jogalkotó vagy a bírák olyan új, politikai, társadalmi, gazdasági vagy akár környezeti kihívásokkal találhatják magukat szemben, melyekre a létező és használatban lévő jogi eszközök nem kínálnak megoldás. Ezekben az esetekben az új, a korábbi hagyománytól eltérő nem-konvencionális alkotmányértelmezések könnyen a preambulumban található kötelezettségvállalásokra támaszkodhatnak. Tehát bizonyos helyzetekben, melyek fő jellemzője, hogy az adott pillanatig ismeretlen kihívásokat támasztanak a jogrendszerrel szemben, a preambulumban található nyitott kötelezettségvállalások illokúciós ereje felerősödhet összehasonlítva a „békebeli” korszakokkal.

E további feltételek körében, utolsóként, a nemzeti jogi kultúrák specifikumait is meg lehet, mint az illokúciós erőt befolyásoló tényezőt említeni. Az előbbi példánál maradva, Franciaországban elképzelhetetlen lett volna azt komolyan kijelenteni, hogy a Deklaráció nem része az alkotmánynak, hiszen e dokumentum a modern francia jogi kultúra egyik alapdokumentumának és kezdőpontjának tekinthető. A preambulumban kötelezettségvállalása alapján pedig könnyedén meg lehetett a Deklaráció jogforrási jellegét indokolni, annak ellenére, hogy formálisan nem része az alkotmány szövegének. Másik példánkat, magyar alkotmánybírók gyakorlatát elemezve, pedig azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar jogi kultúrától – alapvetően a szocialista időszaknak és különösen Szabó Imrének köszönhetően – még ma is idegen a teleologikus értelmezés, mely kiterjesztő eredményre vezetne.⁴¹ E hagyomány nyilvánvalóan a bírákat is bizonytalanra teszi az olyan rendelkezések alkalmazásában mint a preambulumban, ez pedig a nem „túl erős” preambulumbeli performatívumok működésére is hatással van. Ez lehet talán az egyik oka a preambulumban rendkívül visszafogott alkalmazásának.

Az előbbieket természetesen csak felvillanhatták a beszédaktus elmélet alkalmazásának lehetőségeit. Ezzel párhuzamosan számos összefüggés kiaknázatlan maradt, különös tekintettel az illokúciós erő további komponenseinek vizsgálatára. Annyit állapíthatunk meg az előbbieket alapján, hogy a preambulumban normativitásának problémája szervesen összefügg az illokúciós aktusok megvalósulásának problémájával, és ebben egy igen bonyolult feltételrendszer játszik kulcsszerepet. E feltételrendszer nyilvánvalóan elmélyült elemzést érdemel, itt csak annak létezésére tudunk rámutatni.

Összefoglalva: a preambulumban található kötelezettségvállaló performatív aktusok alapozhatják meg egy alkotmány-preambulumban normativitását. Azonban ennek megvalósulása a gyakorlatban egy igen bonyolult, egymással sok pontot összefüggő feltételrendszer függvénye, melyben szerepet kaphat az általános jogi kontextus, a történelmi helyzet és az adott nemzeti jogi kultúra is.

7. Tanulságok az alkotmányozás számára

Mi lehet az előbbieket alapján a jelenleg zajló alkotmányozási folyamatról mondani. Az alkotmányozó legfontosabb döntése a preambulumban kapcsán valójában az, hogy kíván-e egyáltalán preambulumban alkotni. A preambulumban elhagyása teljesen legitim gyakorlat, az Európai Unióban vannak olyan stabil és komoly demokratikus hagyományokkal rendelkező

⁴¹ Vö.: Jakab A.: A szocializmus jogdogmatikai hagyatéka. *Jogelméleti Szemle*, 2003/3. 5. <http://jesz.ajk.elte.hu/jakab15.html>

államok, melyek alkotmányának nincs preambuluma (pl. Hollandia, Luxemburg és Svédország). Amennyiben az alkotmányozó nem alkot preambulomot, akkor ezzel az alkotmánybírói aktivizmust megfosztja egyik komoly pillérétől, de ezzel együtt sem teszi lehetetlenné. A preambulom hiánya a jogbiztonság értékének megerősítéséhez vezethet, mivel jelentősen csökkenti az aktivista ítéletek érvelési lehetőségeit.

Amennyiben az alkotmányozó a preambulom mellett dönt, akkor számolnia kell azzal, hogy amennyiben abban morális elemeket is meg kíván fogalmazni, akkor ez kiváló kiindulópontja lehet későbbi, akár a kifejezett szándékával ellentétben álló alkotmányértelmezéseknek is. Ez természetesen rugalmasságot is biztosít az alkotmányértelmezésben, ami jelentős előny lehet egy gyorsan és kiszámíthatatlanul változó világban. A preambulumbeli performatívumok – például a környezeti felelősség elismerése – az alkotmánybírói és bírói „szabad jogtalálásra” alapozva komoly segítséget nyújthatnak abban, hogy az alkotmányos gyakorlat – azaz a normaszöveg és a ráépülő döntések összessége – jövőorientálttá váljon, és képes legyen az előttünk álló ismeretlen kihívásokra is megfelelő válaszokat adni.